

ДЗЕЙНАСЦЬ ДАБРАЧЫННЫХ АРГАНІЗАЦЫЙ У БЕЛАРУСКІХ ГУБЕРНЯХ ПАДЧАС ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Першая сусветная вайна прынесла незлічоныя пакуты, асабліва тым, хто пазбавіўся родных, апынуўся на чужыне. Тагачаснае беларускае грамадства адгукнулася на пакуты абяздоленых людзей міласэрнасцю і дабрачыннасцю. Многія ўрадавыя, грамадскія, а таксама прыватныя ўстановы і асобы дапамагалі бежанцам і людзям, якія апынуліся ў франтавой і прыфрантавой зонах.

У сучасны момант вельмі важнай становіцца рэканструкцыя сістэмы сацыяльнай дапамогі і падтрымкі асобам, якім яна была патрэбна, а таксама асвятленне асабліваасцей дабрачыннай дзейнасці розных грамадскіх устаноў, царквы, прыватных асоб ва ўмовах ваеннага часу.

Артыкул прысвечаны вывучэнню асноўных напрамкаў міласэрнай і дабрачыннай дзейнасці, якая была скіравана на арганізацыю дапамогі параненым і хворым салдатам, інвалідам вайны, членам іх сямей, а таксама бежанцам.

Добрачыннасць у сучасных варунках вызначаецца як мэтанакіраваная дзейнасць на карысць іншым, як канкрэтная дапамога сацыяльна-неабароненым асобам. Паводле расійскага даследчыка С. Іпалітава, «дабрачыннасць — гэта добраахвотная дзейнасць прыватных асоб, грамадскіх і іншых арганізацый, скіраваная на аказанне матэрыяльнай, сацыяльнай і псіхалагічнай дапамогі ўсім патрэбным незалежна ад сацыяльнай, нацыянальнай ці палітычнай прыналежнасці аб'екта дабрачыннасці з мэтай забеспячэння мінімальна неабходнага для яго ўзроўню матэрыяльнага і духоўнага жыцця»¹.

Напярэдадні Першай сусветнай вайны існавала чатыры тыпы дабрачынных арганізацый: дзяржаўныя, грамадскія, прыватныя і царкоўныя. Да дзяржаўных адносіліся тыя, якія арганізаваліся і ўтрымліваліся за кошт дзяржаўных сродкаў ці спецыяльных падаткаў і збораў з насельніцтва. Грамадская дабрачыннасць — гэта таварыствы ці ўстановы, заснаваныя на ўзаемадапамозе за кошт сродкаў земстваў з удзелам прыватнага капіталу, якія мелі грамадскі штат супрацоўнікаў.

---

¹ Паводле: Иванова, Н. М. Милосердие и благотворительность в годы Первой мировой войны 1914–1917 гг.: на материалах Петрограда: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07 00 02 / Н. М. Иванова; С.-Пб.— 2002.— С. 4.

Царкоўная дабрачыннасць абাপіралася на царкоўна-прыходскія брацтвы, таварыствы і апякунствы, якія былі створаны парафіянамі канкрэтнай царквы. Прыватная — гэта добраахвотная дзейнасць асобных грамадзян па апякунстве над людзьмі, якія мелі патрэбу ў дапамозе. Разам з тым, ні адна з пералічаных груп не існавала ў «чыстым» выглядзе, усе яны дзейнічалі дапаўняючы адзін аднаго.

У гады Першай сусветнай вайны ў Беларусі існаваў шэраг грамадскіх і дабрачынных арганізацый, якія распачалі сваю дзейнасць ужо ў верасні 1914 г. Межы іх магчымасцей, а таксама памеры дапамогі, якую яны здольны былі аказаць пацярпелым ад вайны, залежалі шмат ад якіх абставін. Мелі значэнне афіцыйны статус устаноў, іх арганізацыйная структура, крыніцы і спосаб фінансавання.

Адзначым, што праблема бежанства, аказанне дапамогі пацярпелым, дзейнасць дабрачынных таварыстваў шырока адлюстроўваліся на старонках газет Мінска, а таксама газет Мінскай губерніі: «Варшавское утро», «Новое Варшавское утро», «Мінскій Голосъ», «Вольная Беларусь», «Наша Ніва» ды інш.

Значную дапамогу пацярпелым ад вайны аказваў Таццянінскі камітэт (ТК), які фактычна з'яўляўся праўрадавай арганізацыяй. Інакш і не магло быць, бо камітэт называўся ў гонар вялікай князёўны Таццяны Мікалаеўны — адной з царскіх дачок і знаходзіўся пад ганаровым старшынствам апошняй. Таццянінскі камітэт з'яўляўся буйнейшай дабрачыннай установай, якая з першага года вайны ўзяла на сябе асноўны цяжар клопату аб бежанцах. Восенню 1914 г. адбылося арганізацыйнае станаўленне Таццянінскага камітэта. Сродкі, якімі распараджаўся Таццянінскі камітэт (да лета 1915 г.), у асноўным складаліся з ахвяраванняў і часткова — з казённых асігнаванняў. За першы год вайны, дзякуючы падтрымцы дзяржаўнай улады і пры непасрэдным удзеле яе прадстаўнікоў, мясцовыя аддзяленні Таццянінскага камітэта былі створаны на ўсёй тэрыторыі Беларусі. Зімой — вясной мясцовыя аддзяленні ТК актыўна займаліся зборам ахвяраванняў, разглядалі заявы бежанцаў аб прадстаўленні матэрыяльнай дапамогі. Перыядычна сталі праводзіцца пасяджэнні Мінскага губернскага аддзялення, на якіх старшынстваваў А. Ф. Гірс (адначасова ён узначальваў губернскі камітэт). Так, у снежні 1916 г. была надрукавана справаздача Мінскага губернскага аддзялення ТК, у якой паведамлялася, што «18 снежня 1916 г. у праваслаўных храмах г. Мінска быў праведзены сбор ахвяраванняў на куплю цёплай адзежы і абутку для сялян з ваколіц Мінскай губерні, разбураных ворагам. Усяго сабрана 105 р. 59 кап. Мінскае губернскае аддзяленне камітэта Яе Імператарскай Высокасці Вялікай Князёўны

Таццяны Мікалаеўны выказвае сваю ўдзячнасць асобам, якія ўзялі на сябе працу па зборы ахвяраванняў: падпалкоўніку П. М. Краўчанку, М. А. Сакалову, Ф. Г. Фугалевічу, А. К. Янкоўскаму, М. П. Дабужынскай, А. М. Бруевіч, Г. В. Крывашэнку, Д. П. Цялякоўскаму, прапаршчыку Д. В. Агіеўскаму»².

Адзначым, што для найбольш актыўных асоб, таварыстваў, арганізацый, якія займаліся дабрачыннай дзейнасцю, Таццянінскім камітэтам былі ўстаноўлены спецыяльныя жэтоны. Напрыклад, на пачатку студзеня 1917 г. з нагоды дня нараджэння вялікай князеўны Таццяны ў Мінску «ў гонар заслуг у справе дапамогі пацярпелым ад ваенных бедаў, нададзены жэтоны I разраду С. А. фон Мораншыльду, С. Б. Хржанстоўскаму, М. Э. Пароўскаму, В. А. Тамашэўскаму, Ф. І. Арлову...»³.

Увогуле, у асенне-зімовы перыяд дапамога бежанцам і пацярпелым ад вайны адзежай і абуткам з'яўлялася адной з першапачатковых задач і літаральна ўсе таварыствы, камітэты, асобныя людзі займаліся зборам адзежы і абутку. Цікава адзначыць, што пры рашэнні гэтай праблемы існавалі пэўныя адрозненні ў дзейнасці нацыянальных арганізацый. Калі, як распавядалася вышэй, праваслаўныя таварыствы галоўным чынам збіралі грошы і куплялі адзежу і абутак, то, напрыклад, яўрэйскія таварыствы вырашалі гэтую праблему больш эфектыўна. Яны намагаліся ствараць спецыяльныя майстэрні па пашыве адзення, у якія бралі бежанцаў-шаўцоў, ствараючы тым самым працоўныя месцы і даючы людзям магчымасць зарабляць грошы. Гэта па-першае. Падругое, яны прадавалі адзежу сваім суайчыннікам са значнымі зніжкамі, зарабляючы грошы і выкарыстоўваючы іх для пашырэння вытворчасці адзення. Характэрным прыкладам такога падыходу з'яўляецца праца ў Мінску спецыяльнай пашывачнай майстэрні, якая была адкрыта з дапамогай Мінскага яўрэйскага камітэта дапамогі пацярпелым ад вайны. «Варшаўскі голас» паведамляў, што «яўрэйскі камітэт адкрыў спецыяльную кравецкую майстэрню і значна пашырыў абуткова-рамонтную майстэрню, прыстасаваўшы яе для пашыву новага абутку. Кравецкая майстэрня працуе добра, дае заробкі 38 асобам і выпускае значныя партыі адзежы штодзённа. <...> Пры выдачы бежанцам адзення і абутку з бежанцаў бярэцца плата з разліку прыблізна 15–20 % кошту адзінкі. Гэта дае прыбытку прыблізна ўсяго 2000 р.»⁴. Як вынікае, зніжкі на новую адзежу і абутак для яўрэйскіх

² Отчет // Варшавское утро.— 1917.— 14 янв.— С. 3.

³ Награды // Варшавское утро.— 1917.— 13 янв.— С. 2.

⁴ Одежда и обувь для беженцев // Варшавское утро.— 1917.— 4 фев.— С. 2.

бежанцаў былі вельмі істотнымі, што, безумоўна, аказвала значную палёжку людзям пры яе набыцці.

З 1917 г. гэты прыклад яўрэйскіх таварыстваў стаў прадметам абмеркавання на нарадзе ў Мінску ўсіх арганізацый, якія займаліся дапамогай пацярпелым ад вайны. На нарадзе адзначалася, што «вырашана ўстанавіць прыныцы пераходу ад дабрачыннай дапамогі да працоўнай»⁵. Аднак гэтае рашэнне так і не было выканана, бо з нарастаннем рэвалюцыйнай сітуацыі, а потым і ажыццяўленнем Кастрычніцкай рэвалюцыі праблемы бежанства набылі другараднае значэнне.

Асабліва ўвага ўсіх арганізацый і камітэтаў, нягледзячы на нацыянальныя прыкметы, асобных людзей, надавалася дапамозе дзецям-сіротам, бацькі якіх загінулі на вайне. Для дзяцей збіраліся ахвяраванні, ствараліся дамы апекі і г. д. У такога кшталту абвестках на старонках мінскіх газетах паведамлялася: «У таварыства апекі аб дзецях-сіротах паступіла: Ф. К. Брутоўскага — 3 р., Я. І. Рубінштэйна — адпаведна — 3 р., І. Д. Малькевіча — 6 р., І. С. Пазняка — 3 р., І. С. Заяка — 2 р., В. М. Камоцкага — 5 р., К. Ф. Валодзька — 3 р. Далейшыя ахвяраванні прымаюцца ва ўрачэбным аддзяленні губернскага праўлення штодзённа з 10 гадзін да 3 гадзін дня»⁶.

Шэраг дабрачынных арганізацый аказвалі дапамогу бежанцам па тэрытарыяльных і нацыянальных прыкметах. Гэта абумоўлівалася тым, што палякі і яўрэі пасля перасялення і накіравання на ўсход апынуліся ў нязвыклых для сябе ўмовах. Таму былі створаны абывацельскія і нацыянальныя камітэты, каб дапамагчы бежанцам у наладжванні жыцця на новым месцы.

З пачаткам масавага руху насельніцтва заходніх губерняў аддзяленні ТК сталі атрымліваць ад нацыянальных арганізацый — яўрэйскіх і польскіх, запыты на сродкі. На пасяджэнні Мінскага губернскага аддзялення ТК у жніўні 1915 г. было выдзелена Мінскаму аддзелу дапамогі бедным сямействам палякаў 4 тыс. руб.⁷

Адзначым, што фінансаванне патрэб бежанцаў і пацярпелых ад вайны, асабліва ў 1916 г., значна скарачалася. І гэта было зразумела. Вайна зацягвалася і фінансаванне галоўным чынам ішло на патрэбы фронту. Так, крэдытная камісія Асобай нарады па ўладкаванні бежанцаў пры Міністэрстве ўнутранных спраў, разглядаеўшы заяўкі нацыянальных

⁵ К возвращению беженцев // Варшавское утро.— 1917.— 5 мая.— С. 4.

⁶ Пожертвования // Варшавское утро.— 1917.— 23 февр.— С. 3.

⁷ Лапановіч, С.Ф. Дзейнасць дзяржаўных і недзяржаўных арганізацый па аказанні дапамогі бежанцам у Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны (1914 — кастрычнік 1917 г.): дыс. ... канд. гіст. навук: 00.07.02 / С. Ф. Лапановіч; Мн., 2002.— С. 56.

арганізацый на аказанне дапамогі, прыняла наступнае рашэнне, якое сведчыць аб значным скарачэнні фінансавання (гл. табліцу)⁸:

Назва арганізацыі	Сума, якую запрошвалі	Заклучэнне Мінскай губернскай нарады	Выдаткавана ў руб.	Памер скарачэння фінансавання
Канцылярыя Мінскай губ. нарады	1350, 00	1350, 00	1350, 00	
Цэнтральны абывацельскі камітэт	1314225, 91	875340, 30	829460, 00	36%
Мінскае аддзяленне Польскага таварыства ахвяраў вайны	797067, 55	575956, 50	470540, 00	41%
Мінскае яўрэйскае таварыства	499753, 25	485342, 75	457035, 00	9%
Мінскае аддзяленне Літоўскага таварыства	180581, 70	146929, 50	127725, 00	29%
Мінскае аддзяленне Літоўскага таварыства ў Ратамцы	27316, 15	22515, 15	20210, 00	26%
Мінскі адзел Усерасійскага Таварыства апякунства над бежанцамі	47570, 00	47570, 00	38550, 00	19%

Адзначым: выглядае даволі дзіўна, што ў гэтым спісе няма заяў аб дапамозе беларусам-бежанцам, хця ў сакавіку 1915 г. паўстала «Беларускае таварыства па аказанні дапамогі пацярпелым ад вайны». Так, «Наша Ніва» паведамляла, што 9 сакавіка 1915 г. Віленская губернская па справах таварыстваў і суполак установа на пасяджэнні 9 сакавіка зацвердзіла Статут «Беларускага таварыства па аказанні дапамогі

⁸ Помощь Беженцам // Варшавское утро.— 1917.— 5 янв.— С. 4.

пацярпелым ад вайны». Дзейнасць таварыства ахоплівала Віленскую, Гродзенскую, Мінскую, Магілёўскую, Віцебскую губерні⁹. Устаноўчы сход «Беларускага таварыства...» адбыўся 12 мая 1915 г. у Вільні. На ім былі абраныя кіруючыя органы. Узначаліў яго В. Іваноўскі, а намеснікамі сталі А. Луцкевіч і В. Ластоўскі. 12 чэрвеня 1915 г. у Вільні быў адкрыты прытулак для бежанцаў.

Абывацельскія камітэты ствараліся па тэрытарыяльнай прыналежнасці ў мясцовасцях, дзе не існавалі земскія і гарадскія самакіраванні. У гады вайны ў заходніх губернях дзейнічалі абывацельскія камітэт Царства Польскага, Віленска-Ковенскі, Сувалскі і Гродзенскі абывацельскія камітэты. Згодна са статутам Віленска-Ковенскага абывацельскага камітэта, ён быў створаны з мэтай дапамогі жыхарам гэтых губерняў. Сярод абавязкаў камітэта — збор звестак пра патрэбы насельніцтва і аб асобах, якія пазбаўлены прытулку, пошук сродкаў для жыцця, арганізацыя працы, клопат аб хворых і параненых. Гродзенскі абывацельскі камітэт быў створаны ў верасні 1915 г. і ў яго задачы ўваходзіла тое ж самае, што і Віленска-Ковенскага, толькі на тэрыторыі Гродзенскай губерні.

У Беларусі дзейнічаў цэлы шэраг дабрачынных арганізацый, якія аказвалі дапамогу бежанцам па нацыянальных прыкметах. Згодна з дадзенымі ТК, самай вялікай этнічнай групай бежанцаў у Мінскай, Віленскай, Віцебскай і Магілёўскай губернях былі палякі, пад якімі рэгістравалі і беларусаў-католікаў. Іх налічвалася 106 198 чалавек, што складала каля 37 % ад агульнай колькасці зарэгістраваных бежанцаў у 4-х губернях¹⁰. У Віленскай губерні іх налічвалася 1355 чалавек (10,3 %), у Віцебскай адпаведна — 10 171 (18,7 %), Мінскай — 58 059 (45,9 %), Магілёўскай — 36 613 (36,9 %)¹¹.

Першымі з нацыянальных арганізацый з'явіліся яўрэйскія камітэты. У Мінску дзейнічалі таварыствы дапамогі бедным яўрэям і Яўрэйскі камітэт. У стварэнні гэтых устаноў прынялі актыўны ўдзел яўрэйскія грамадскія дзеячы на чале з равінам горада Л. Рабіновічам. Ім актыўна садзейнічалі сіяністскія арганізацыі. Непасрэдная арганізацыя клопату аб бежанцах была ўскладзена на М. Рудзенскага, які займаўся забеспячэннем іх працай, харчаваннем і начлегам. Для размяшчэння яўрэяў-бежанцаў выкарыстоўваліся сінагогі і малітоўныя дамы.

Пытанне аказання дапамогі польскаму насельніцтву паўстала ў першыя месяцы вайны. Урад вырашыў аказаць дапамогу толькі

⁹ Наша Ніва.— 1915.— 16 красав.— С. 4.

¹⁰ Лапаювич С.Ф. ... С.91.

¹¹ Тамсама.

некаторым катэгорыям насельніцтва Царства Польскага, якія адрозніваліся высокім маёмасным і сацыяльным статусам. У зацверджаным 28 лютага 1915 г. палажэнні Саўміна аб аказанні пазыкавай дапамогі пацярпеламу ад ваенных дзеянняў насельніцтву губерняў Царства Польскага і прымыкаючых да яго мясцовасцей, указвалася, што пазыкі могуць выдавацца толькі землеўладальнікам, арандатарам маёнткаў у сельскіх мясцовасцях, уладальнікам гарадской нерухомай маёмасці, гандлёва-прамысловых прадпрыемстваў і рамесных устаноў. Выдача пазык суправаджалася складанай і працяглай па часе працэдурай. З некаторымі змяненнямі палажэнні ад 28 лютага 1915 г. былі распаўсюджаны на Ковенскую, Гродзенскую і Сувалкскую губерні.

Для польскіх камітэтаў па аказанні дапамогі бежанцам асноўнай праблемай было пераадоленне тых перашкод у арганізацыі жыцця бежанцаў-палякаў, якое чыніла ім расійскае заканадаўства. Так, каб вырашыць пытанне аб адкрыцці пачатковых школ для дзяцей-бежанцаў, Мінскі сакратар звяртаўся па дазвол да міністра народнай асветы. Апошні рэкамендаваў адкрываць такія школы толькі пры ўмове выканання ўсіх фармальных патрабаванняў.

Шмат мясцовых польскіх камітэтаў дзейнічала ў Магілёўскай губерні (Польскае таварыства дапамогі ахвярам вайны). Рымска-каталіцкае дабрачыннае таварыства (Магілёў), аддзяленні Цэнтральнага абывацельскага камітэта губерняў Царства Польскага (Рагачоўскі і Чэрыкаўскі паветы).

У Мінскай губерні дапамогу бежанцам-палякам аказвалі Цэнтральны абывацельскі камітэт губерняў Царства Польскага і Польскае таварыства дапамогі ахвярам вайны. Напрыклад, адным з напрамкаў дзейнасці Польскага таварыства дапамогі ахвярам вайны з'яўлялася арганізацыя выставак мастакоў, прамысловых майстэрняў, прадпрыемстваў і г. д. Увесь прыбытак ад такіх выставак ішоў на карысць таварыства. Так, на пачатку студзеня 1917 г. Таварыства арганізавала выстаўку-продаж вырабаў розных польскіх прамысловых арганізацый, асобных мастакоў. Уваходны білет для дарослых каштаваў 50 кап., для дзяцей — 25 кап.¹²

У Віленскай губерні працаваў камітэт Польскага таварыства. Ён аказваў дапамогу бежанцам шляхам выдачы адначасовых дапамог, утрыманнем таннай сталовай, выдачай адзення, усталяваннем харчовых складоў. Маюцца звесткі аб дзейнасці ў Віцебскай губерні Таварыства па аказанні дапамогі насельніцтву, якое пацярпела ад вайны.

---

¹² Выставка Польского общества помощи жертвам войны // Мінскі Голось.— 1917.— 8 янв.— С. 3.

Лютаўская рэвалюцыя карэнным чынам змяніла палітычнае становішча Расійскай імперыі. Значна пагоршылася эканамічнае становішча ў краіне. 10 красавіка 1917 г. у Маскве адбыўся з'езд дзеячаў грамадскіх і нацыянальных арганізацый па аказанні дапамогі бежанцам. У ім прынялі ўдзел прадстаўнікі цэнтральнага і некаторых мясцовых ТК, цэнтральных польскай, латышскай, літоўскай, яўрэйскай і мусульманскіх нацыянальных арганізацый, павятовых камітэтаў земскага і гарадскога саюзаў і іншых аналагічных устаноў. Былі прыняты пастановы па пытаннях дапамогі бежанцам, у якіх вынікі з'езда вызначалі свой погляд на развіццё гэтай справы ў новых умовах.

Асобныя пункты пастановы былі прысвечаны нацыянальным арганізацыям (яны абвешчаліся аўтаномнымі ў сваёй дзейнасці). Адносна нормаў грашовай дапамогі было прынята рашэнне аб іх тэрміновым павелічэнні, прычым не толькі на харчаванне, але і на медыцынскае абслугоўванне, адукацыю і г. д. Шмат часу з'езд удзяліў увазе аб дзеях-бежанцах.

Большасць распрацаваных з'ездам палажэнняў не была рэалізаваная. У 1917 г. мясцовы клопат аб бежанцах амаль цалкам ажыццяўлялі сельскія, гарадскія і нацыянальныя арганізацыі. Таксама назіраўся працэс «саветызацыі» і «дэмакратызацыі» бежанскай справы, калі саміх бежанцаў прасілі арганізоўваць камітэты дапамогі.

Згодна з дадзенымі «Вестніка камітэта Западнага фронту (ВЗЗ)», у 1917 г. бежанцам на заходнім фронце аказвалі дапамогу: Цэнтральны абывацельскі камітэт Царства Польскага; Мінскае аддзяленне Польскага таварыства ахвяр вайны; санітарна-харчовы аддзел Польскага таварыства¹³.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі ўсе крыніцы фінансавання для бежанскіх устаноў былі закрыты. Бежанцы ўвогуле перасталі атрымоўваць дапамогу. У снежні 1917 г. становішча бежанцаў апісвалася як жудаснае і жахлівае. Згодна з афіцыйнымі дадзенымі, колькасць бежанцаў у канцы 1917 г. складала 157 786 чалавек, па звестках бежанскіх камітэтаў — каля 200 000¹⁴.

Такім чынам, актыўны удзел у аказанні дапамогі бежанцам у Беларусі аказвалі самыя розныя недзяржаўныя арганізацыі, якія былі пабудаваны як на грамадскіх і дабрачынных пачатках, так і на нацыянальных, рэлігійных і тэрытарыяльных прыкметах. Галоўную ролю сярод іх адыгрывалі УСЗ і УСГ і Таццянінскі камітэт. Гэтыя ўстановы былі створаны з рознымі

---

¹³ Лапановіч С. Ф. ... С. 99.

¹⁴ Тамсама.

мэтамі і займалі супрацьлеглыя пазіцыі ў дачыненні да палітыкі ўрада. Гэта шмат у чым тлумачыць той факт, што адносіны паміж саюзамі і ТК характарызуваліся жорсткай канкурэнцыяй і барацьбой за сферы ўплыву ў грамадстве.

Дзейнасць нацыянальных і рэлігійных арганізацый адбывалася ў складаных умовах, паколькі адной з прычын іх стварэння было адмоўнае стаўленне афіцыйных улад да нярускага і неправаслаўнага насельніцтва. Сярод нацыянальных і рэлігійных арганізацый самымі распаўсюджанымі былі яўрэйскія і польскія дабрачынныя камітэты.

Аналіз дзейнасці камітэтаў, таварыстваў, прыватных асоб па аказанні дапамогі бежанцам сведчыць, што менавіта нацыянальныя і рэлігійныя арганізацыі, разам з мясцовымі камітэтамі УСЗ і УСГ, ажыццяўлялі непасрэдны і найбольш дзейсны клопат аб бежанцах.

Анатоль Вялікі, кандыдат гістарычных навук, загадчык кафедры гісторыі Беларусі і славянскіх народаў БДПУ імя М.Танка.